

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
28. Sayı/Issue Ağustos/August 2022
Samsun-Türkiye/ Turkey www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut493>

Araştırma Makalesi/ Research Article

Ahmet Mithat Efendi'nin Çocuk Eğitimine Dair Görüşleri

Ahmet Mithat Efendi's Views on Children's Education

Öz

Bu çalışmamızda, Ahmet Mithat Efendi'nin, çocuk ve çocuk eğitimine dair yazdığı üç eserinde (*Ana Babanın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, *Peder Olmak Sanatı*, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*) üzerinde durulan başlıklar ve bu eserlerde dile getirilen fikirlerin, yazarın kurgusal eserlerine ne ölçüde yansıdığı üzerine tespitler belirtilecektir. Çalışmada nitel analiz yolu kullanılmıştır. Veriler doküman analizi yoluyla toplanmıştır. Bu doğrultuda yazarın roman ve hikâyeleri ile isimlerini yukarıda zikrettiğimiz üç teorik eseri incelenmiştir. Veriler; çocuğa bakış, aile içinde çocuk, modernleşme döneminde eğitim, okula başlama ve öğrenme süreci, okuma yazma ve çocuk eğitiminde kaynaklar başlıkları halinde içerik analizi tekniğiyle yazarın eserlerinde çocuk eğitimine dair hususlar temel alınarak ortaya konmuştur. Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde çocuklar, eğitim alma hususiyetleriyle öne çıkmışlardır. Sosyal konumları önemsenmeksizin çocuklar, sağlıklı ve akıllıdır. Çocukların hemen hepsinin algıları açıktır. Bir işi, bir konuyu ya da bir dersi hızlıca kavrayan bu çocukların; bazıları evde, aile büyüklerinden ya da özel tutulan hocalardan, bazıları okula giderek, bazıları da hem ev içi eğitim alıp hem de okula giderek eğitim süreçlerini, toplumun değer yargılarına göre tamamlamaktadır. Osmanlı toplumu, Batılılaşma süreciyle birlikte, yeni ve eski arasında bir medeniyet krizi yaşarken Ahmet Mithat, erken bir dönemde bu yeniliğin inşasının çocuklar yoluyla olacağını fark etmiş ve bunun için çocuk eğitimi üzerinde sıklıkla durmuştur.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat Efendi, çocuk, çocuk eğitimi.

Abstract

In this study, the titles of Ahmet Mithat Efendi's three works on child and child education (*Ana Babanın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, *Peder Olmak Sanatı*, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi*), as well as the definitions of the extent to which the ideas expressed in these works are reflected in the fictional works of the author, will be indicated. The qualitative analysis method was used in the study. The data were collected by document analysis. In this direction, the author's novels, stories and three theoretical works, the names of which we have mentioned above, have been examined. The data were presented based on the child's perspective, the child in the family, education during the modernization period, the process of starting school and learning, literacy and resources in child education. In Ahmet Mithat Efendi's novels and stories, children have stood out for their educational qualities. Regardless of their social position, children are healthy and intelligent. The perception of almost all children is clear. These children quickly understand a job, a topic, or a lesson. Some of these children have taken lessons at home, from family elders or private tutors. Some children have been educated by going to school. A group of children were educated both at home and at school and completed this process according to the value judgments of society. The Ottoman society was experiencing a civilizational crisis between new and old with the Westernization process, Ahmet Mithat realized that the construction of this innovation would be through children at an early stage and often focused on children's education for this purpose.

Keywords: Ahmet Mithat Efendi. child. child education.

Ceylan Aydın*
Sabahattin Çağın**

Sorumlu Yazar Corresponding Author

* Doktora Öğrencisi
Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim
Fakültesi, İzmir/Türkiye.
Elmek: cylaan_aydin@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000000213435367>

**Doç. Dr.
Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim
Fakültesi, İzmir/Türkiye.
Elmek: sacagin@hotmail.com
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9649-3660>

Makale Geçmişi Article History

Geliş Tarihi: 08.06.2022
Kabul Tarihi: 18.07.2022
E-yayın Tarihi: 25.08.2022

NOT

Bu çalışma, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Doktora Programında, Doç. Dr. Sabahattin ÇAĞIN danışmanlığında, Ceylan AYDIN tarafından hazırlanmakta olan Tazminat'tan II. Meşrutiyet Dönemine Türk Roman ve Hikâyesinde Çocuk ve Çocuk Eğitimi başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Atıf/Citation:

Aydın, C. & Çağın, S. (2022). Ahmet Mithat Efendi'nin Çocuk Eğitimine Dair Görüşleri. *Dede Korkut Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, (28), s. 97-118.

Giriş

Ahmet Mithat Efendi, Türk edebiyatına pek çok eser kazandırmış velut bir yazardır. Tanzimat dönemiyle başlayıp Servet-i Fünûn dönemi ve hatta Meşrutiyet döneminin ilk yıllarını da kapsayacak şekilde uzun bir zaman diliminde, ele aldığı eserleriyle pek çok konuya temas etmiştir. Toplumun medeniyet değişikliğine dair yaşadığı sorunları, kendisini milletin öğretmeni yerine koyarak, eserleri aracılığıyla ele almış, milletin değerleriyle uyum içinde doğruyu gösterme çabasında olmuştur. Diğer bir deyişle Müslüman toplumun değer yargıları doğrultusunda Batı'nın pozitif dünya görüşünü benimsemiş ve halka da bunu anlatmıştır.

Ahmet Mithat'ın ele aldığı konular arasında eğitim önemli bir yer tutmaktadır. Toplumsal değişimin gerçekleşmesi için toplumun eğitilmesinin gerekliliği üzerinde durmuştur. Medeniyet krizinden fayda ile çıkmayı başarmak için eğitim alanında düzenlemelere yönelmek bu devrin genel eğilimi olmuşsa da Ahmet Mithat, dönemi içinde hem kurgusal hem de teorik eserleriyle bu konuya en çok değinen yazar olmuştur. Yazar, medeniyetin ilerleyişinin fertlere bağlı olduğunun farkındadır. Eğitim almış bir ferdin –özel anlamda çocuğun- kuracağı ailenin ve bu ailelerden oluşmuş bir milletin ilerleyeceği ve en nihayetinde bütün insanlığa faydalı işler yapacağı görüşündedir. Bu sebeple eğitim bahsi içinde çocuk eğitimi Ahmet Mithat'ın eserlerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Geleceği inşa edecek fertlerin, çocukluktan itibaren iyi bir eğitim alması fikri, Ahmet Mithat Efendi'nin roman ve hikâyelerinde sıklıkla işlemiştir. Yazar, kurgusal eserlerinin yanında çocuğu ve çocuk eğitimini ele aldığı *Ana Babanın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaifi*, *Peder Olmak Sanatı*, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi* eserleriyle de çocuk yetiştirme, aile kurma, annelik-babalık, çocuğun fiziksel ve ruhsal özellikleri ve eğitim hususiyetleri üzerinde durmuştur.

Ana Babanın Evlat Üzerinde Hukuk ve Vezaifi (2013a) adlı eserinde Ahmet Mithat pedagoji üzerinde durmuştur. Çocukların eğitiminin daha çok babaya düştüğünü, ancak annenin de bu hususta üstüne düşen şeyler olduğunu belirtmiştir. Kitapta annelik babalık kavramları üzerinde de duran yazar, anne babaların çocuğa karşı vazifesinin esasen doğumdan sonra başladığını ve bunun bir maddi bir de manevi cihetini olduğunu belirtmiştir. Çocuğun bedence sağlıklı olmasının birinci vazife olarak tanımlandığı eserde, zor olan kısmın manevi vazifeler olduğunu ve bunun da çocuğun ruhuna hizmet etmek olduğunu dile getirilmiştir. Çocuğun ruhuna hizmet etmek ise ona iyi bir terbiye vermekle gerçekleşecektir.

Ahmet Mithat'a göre çocuk eğitimi için birinci basamak aile, ikinci basamak ise okuldur. Çocuk okula başlayana kadar evde, aile içinde ne kadar iyi yetişirse okul hayatı da o kadar başarılı geçer. Evde çocuğun terbiyesinden sorumlu olan baba, çocuğun eğitimi için bir plan belirlemeli ve o plan doğrultusunda çocuklarına vakit ayırmalı diyen yazar, bunu kendi hayatından örnekler vererek anlatmıştır. Anneleri ise daha çok çocuğun ilk yıllarında beslenme ve öz bakım alanında konumlanmış, vicdan ve merhamet bakımından çocukların iyi yetişmesi için çabalamaları gerektiği üzerinde durmuştur. Burada dikkat çeken nokta ise; anneleri daima bir "çocukluk" halinde gören yazarın, anneyi, eğitim verme açısından yeterli bulmayışdır. Babalar ise; hangi işle meşgul

olursa olsun, çocukların eğitimiyle yakından ilgilenmek zorundadır. Baba, bu konuda yeterli bilgiye sahip değilse bunu bir öğretmen, mürebbiye tutarak tamamlamalıdır.

Okuldaki eğitim bahsinde ise yazar, çocuğun okula başlama yaşı konusunda hassastır. Çocuğun okula erken başlamasının eğitim süreci için faydasız olduğunu belirtmiş, bu konuda hiç olmazsa altı yaşını tamamlamış olmayı gerekli görmüştür. Altı yaşına kadar evde iyi bir terbiye alan çocuğun okul hayatının da başarılı geçeceği fikrindedir. Okul başladıktan sonra evde babanın eğitimle ilgili görevi bitmiş sayılmaz. Bu defa okulda öğretilen bilgilerin sınanması yine babaya düşmektedir. Bu açıdan okul, babanın terbiye sorumluluğunu paylaşan bir yardımcıdır. Hatta Ahmet Mithat, öğretmenleri babaların vekilleri olarak görmüştür. Babanın manevi görevlerini belirli bir süreyle öğretmenler üstlenerek çocuğun gelişmesine katkı sunarlar.

Ahmet Mithat Efendi, çocukların her yaşta eğitime muhtaç olduğunu bilen bir yazar olarak çocuğun doğumdan itibaren dikkatle izlenirse ne kadar çok şey öğrenebildiğini okurların dikkatine sunmuştur. Özellikle anaokulu eğitiminden söz eden yazar, çocuk gelişiminde bu okulların ne kadar faydalı olacağını da anlatmıştır. Kurgusal eserlerinde anaokuluna giden Müslüman bir anlatı kişisine rastlamamakla birlikte yine de pedagojinin terim olarak anılması ve anaokullarından söz etmesi yazarın çocuk eğitimi konusunda batılı kaynakları okuduğunu ve batıdaki gelişmeleri takip ettiğini göstermektedir.

Ahmet Mithat, eğitimde en yüksek noktayı üniversite tahsili olarak belirlemiş, oradan çıkan kişinin artık aileye ait bir çocuk değil, topluma ait bir fert olduğunu söylemiştir. Fertten aileye aileden topluma giden çizgide çocuk, eğitim süreçlerini tamamlayıp devletin terbiyesi altına girer. Artık baba olan devlettir. Fertler onun manevi terbiye sınırlarında hareket etmekle yükümlüdür. Üniversitede devletin okuttuğu öğrenciler şükran ve minnet duyarak devlete hizmet eder. Toplum büyük bir ailedir. Bu büyük ailenin sağlam temellere oturması için her ailenin iyi eğitim almış fertlerden oluşması gerekliliği üzerinde durmuştur.

Peder Olmak Sanatı (2013b) gençlere evliliğin esas amacını anlatmak amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Ahmet Mithat'a göre evliliğin amacı, evlat yetiştirmektir. Batılılaşma sürecinde, toplumun özellikle de gençlerin manevi değerler açısından Avrupa'yı örnek alması yazarı endişelendirmiştir. Müslüman bir millet için uygun olmayan sonuçları göz önünde bulunduran yazar, evlilik yolunda gençlerin nelere dikkat etmesi gerektiğini sebepleriyle açıklamıştır. Batı ile Osmanlı evliliğe farklı açılardan bakmaktadır. Yazar da bu farklılıkları ve muhtemel sonuçları karşılaştırmıştır. Yazara göre Batı toplumlarında ahlaki yozlaşmanın artmasının sebebi evliliğe rağbetin az olmasıdır. Osmanlı toplumunda evliliğin değerli ve yaygın olduğunu, maksadın da iyi evlat yetiştirmek olduğunu sık sık vurgulamıştır. Anne ve babaya düşen görevleri bu eserinde de tekrar ederek iyi bir aile kurmanın inceliklerinden söz etmiştir. Babalığı bir sanat olarak gören Ahmet Mithat iyi bir yuva kurmanın, mutlu ve düzenli bir aile olmanın, iyi eğitilmiş çocuklar yetiştirmenin ilk sorumluluğunu yine babaya yüklemiştir. Kitapta örnek olarak sunulan baba üzerinden söylediklerini somutlaştırmıştır. Bu baba her şeyden önce planlıdır. Neyi ne zaman yapacağı belli olan baba, evine ayıracağı zamanı da dışarıda işlerini görmek için ayıracağı zamanı da planlamıştır. Babayı aile içinde çokça vakit geçiren biri olarak tanımlayan yazar, yine de onu sosyal hayattan izole etmemiş karısının izniyle tiyatroya, balolara katılabilir biri olarak şekillendirmiştir. Evde

geçirdiği vakitlerde ise çocukların talim ve terbiyesiyle meşgul olan bir baba portresi çizmiştir.

Annenin görevi ise eşi ve çocukları için mutluluğun devamını sağlamaktır. Kadına, yani anneye bu açıdan etkin bir görev yüklememişse de evin düzenini korumak bunu devamlı kılmak annenin esas sorumluluk alanıdır. Babanın evde kurduğu düzeni devam ettiren ve babanın sağladığı imkânları kendi bilgisi doğrultusunda, iyi ve faydalı kullanan bir kadın, görevini yerine getirmiş sayılacaktır. Bu durum, kadının da eğitilmiş olmasını gerektirir. İyi yetiştirilmiş kız evlat, kendi yuvasında hem eşinin sorumluluklarını paylaşacak ve eşinin yükünü hafifletecek hem de ailesinin konumunu yükseltecektir. Erkekler, üniversite mezunu kızlarla evlenmeyi tavsiye eden yazar, genç kızlar için okuryazarlığı, yabancı dil bilmeyi, müzik aleti çalabilmeyi zamanın gereklerinden saymıştır. Ayrıca ev idaresi ve dikiş nakış gibi el hünerlerine sahip olmayı da gerekli görmüştür. Ahmet Mithat'ın idealize ettiği kadında aradığı özellikler bir bütün olarak düşünüldüğünde kadın eğitimine önem verildiği ancak bunu erkek için önemsemediği görülmektedir.

İyi bir aile kurmanın, eğitilmiş çocuklar yetiştirmenin nihaî amacı da millete ve oradan da insanlığa faydalı olma fikridir. Evlilik tüm bunlara zemin hazırlayacak bir kurumdur. Ahmet Mithat bu eserinde aile yapısını da yeniden kurgulamıştır. "Bir yandan eski aile kurumumuzun değişmesi gereken tarafları vardır, diğer yandan Batı'yla karşılaşan ailede çözülme ve olumlu değerlerini kaybetme bahis konusudur." (Okay, 2016: 85) Ahmet Mithat, geleneksel teamüllerin aksine çekirdek aile yapısının daha faydalı ve doğru olduğu görüşündedir. Bunun sebepleri üzerinde de ayrıntılı şekilde örneklerle durmuştur. Aileyi yapılandıran yazar, toplumun da bu değerler doğrultusunda değişeceği inancını taşımaktadır. İyi yetişmiş anne babaların iyi eğitim almış çocuklarıyla yeni toplum tesis edilecektir.

Yazar; iyi düzenlenmiş bir aile hayatında, eğitilmiş anne babaların yetiştirdiği evlatların toplumu ileriye götürebilecek faydalı işler yapacağına inanmaktadır. Evde iyi eğitim alan çocukların, dışarıdaki hayatla yüz yüze gelmeleri durumunda, doğru seçimler yapacağına dikkat çeken yazar, çocuk denilen mahlûkun her yönüyle tanıtılmaya ihtiyaç duyduğunu belirterek eserini noktalamıştır.

Ahmet Mithat Efendi, *Çocuk Melekât-ı Uzviye ve Ruhîyesi* (2016) adlı eserini, çocuğu her yönüyle tanımak amacıyla yazdığını belirtir. Çocuk yetiştirme işini bir savaşa benzeten yazar, çocuğun iyi tanınmadığı sürece hangi topraklar üzerinde savaştığını bilmeyen bir asker gibi bu savaşın kaybedileceğine dikkat çeker. Eğitilecek öznenin iyi tanınması, hangi yaş döneminde hangi bilgileri alabileceği, gücü, verimi, potansiyeli gibi konularda bilgi sahibi olunmalıdır. Çocuğun hem fizyolojik hem de psikolojik açıdan tanınması gerekliliği üzerinde duran yazar, bu eserde Gabriel Compayre'nin *Çocuğun Ahlâk ve Zekâca İnbisatı* adlı kitabından hareket ettiğini belirtmiştir.

Batı toplumlarında 18. yüzyılda "çocuğa" duyulan merak, Osmanlı toplumunda 19. asrın sonuna denk gelmektedir. Ahmet Mithat da bu eserde batılı bir kaynağı içerik planı olarak kullandığını, ancak bunu yaparken kendisinden de eklemeler yaptığını, hatta tekrar eden ya da kültürel anlamda uygun bulmadığı bölümleri çıkardığını belirtmiştir. On dört bölümden oluşan kitapta çocuğun terbiyesinin ne yönde

gelişeceğinin çocuğun fizyolojisinden ve psikolojisinden bağımsız olarak ele alınamayacağı ortaya konmuştur.

Ahmet Mithat biyolojik kalıtım konusunda John Locke ile aynı fikirdedir. Kitapta bu görüşünü “boş levha” imgesi üzerinden anlatmıştır. İnsanın bütün bilgilerini deneyimlerinden elde ettiğine ve doğuştan hiçbir bilgi ve doğru taşımadığına dayanan bu fikir; çocuğun doğduktan sonra, zihninin, içine doğduğu çevreyle şekilleneceğini düşünen Ahmet Mithat tarafından kabul görmüştür.

1. Çocuğa Bakış

Çocuk, kavram olarak geçmişten günümüze farklı şekillerde ele alınmıştır. Tarihin farklı dönemlerinde ve farklı kültürlerde “çocuk” insanlığı meşgul etmiştir. Bir yandan çocuğun ve çocukluğun fizikî bir portresi merak konusu olurken diğer yandan fikrî cephesi de araştırılmıştır. Ahmet Mithat Efendi, her iki yönde de eser vermiştir. Ahmet Mithat’a göre çocuk, “Allah’ın bahşettiği en yüce nimettir.” (2013b: 80) Çocuğu iyi tanımak, onun fiziksel ve ruhsal özelliklerini bilmek, sağlıklı gelişmesi için gerekenleri yapmak, ona vakit ayırmak ve onu yararlı ve yaşına uygun bilgilerle eğitmek, anne babanın göze alması gereken bir zahmettir ve ancak bu oranda bu nimetin kıymeti bilinmiş sayılacaktır.

Batılılaşma fikri, 19. yüzyılda Osmanlı düşünce hayatını derinden etkilemiştir. Tanzimat aydını, toplumu değiştirme gayretini bir yandan fikrî eserler ile sürdürürken bir yandan da edebî eserlerle bunu destekleme eğiliminde olmuştur. Bu dönem romanlarına bakıldığında bir medeniyet krizinin uç verdiği görülmektedir. Batının modern kavramıyla sunulan değerleri ile Doğunun köklü gelenekleri arasında kalmış karakterleri, o dönemin roman ve hikâyelerinde sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

Bir yeniliğin kavranması, benimsenmesi için toplumun en küçük birimine kadar inmesi gerekliliğiyle bu Batılılaşma hadisesini, dönemin yazarları, hikâyelerinde aile yaşantısı içinde vermişlerdir. İlk tutum her iki ucu da göstermek suretiyle “ideali” eserlere yansıtma üzerine olmuştur. Bu yeni hal ve yenileşen toplum, roman ve hikâyede yerini çekirdek aile kavramıyla sağlamlaştırmıştır. Ahmet Mithat, geleneksel değerleri muhafazaya özen gösteren bir yazar olmasına rağmen çekirdek aile üzerinde dikkatle durmuştur. Buna sebep olarak hâlâ ana-babasıyla yaşayan çocukların, anne-baba olsalar dahi, evlat yetiştirme ve evde düzen kurma konusunda hüküm verme yeterliliğinde bulunamayacakları iddia edilmiştir. (2013b: 64) Tanzimat romanlarının, çekirdek aile yapısındaki ısrarının temelinde, sosyolojik olarak yeni bir toplum kurma hayali yatmaktadır. Ahmet Mithat ise bu duruma daha çok çocuk yetiştirme penceresinden bakmaktadır.

Tanzimat dönemiyle birlikte çocuk, özel bir ilgi alanı oluşturmuştur. Bu dönem roman ve hikâyesinde “çocuk” olgu olarak ya da bir diğer bağlamda fert olarak bütün yönleriyle ele alınmamışsa da neden sonuç bağı içerisinde çocukluk, bir yaşam devresi olarak dikkat çekmiştir.

Bu dönem için “çocuk kimdir?” sorusu da oldukça karmaşık bir problemi doğurmaktadır. Romanlarda yer alan çocuk karakterlerin yaş aralığındaki belirsizlik, gerçek hayattaki belirsizliğin bir tezahürüdür. “Çocuk kime denir?” sorusunun tarif edilmesi gerekliliği aşikârdır, ancak bu soru muğlaklığını da korumaktadır. Bu konuda bir sınır belirlemenin zorluğuna Yahya Araz şöyle değinmektedir: “Mesela on yaşında cinsel ilişkiye girebilecek fiziksel olgunluğa erişen bir kız evliliği fiili olarak

gerçekleştirebilir kabul edilmekteydi. Fakat aynı kız baliğa kabul edilmiyor dolayısıyla kendi adına karar alamıyordu.” (2013: 20) “Çocuk varlığı batılılaşma döneminde bağımsız bir ilginin öznesi olmuş mudur?” sorusu, bu konuda çalışan tarihçileri meşgul etmiş ve bu soruya farklı cevaplar verilmiştir. Cüneyd Okay, Tanzimat öncesi dönemde çocukların “küçük yetişkinler” olarak algılandığını dile getirmiştir. (1998: 18) Benzer şekilde Güven Gürkan Öztan da Osmanlı toplumunda müstakil bir çocukluk fikrinin olmadığını, ancak yenileşme süreciyle çocuğa bakışın farklılaştığını şu şekilde dile getirmiştir: “Osmanlı coğrafyasında çocuğun, milletin ve devletin geleceğinin “garantis”i olarak görülmesi ile birlikte çocuk eğitimi ve terbiyesi, kamusal anlamda müstakil bir ilgi alanı olarak ortaya çıkmıştır.”(2019: 6) Bu fikrin ise Aries’e dayandığı söylenebilir: Aries, çocukluk tarihiyle ilgili yaptığı ilk çalışmada, Orta Çağ’da çocuk kavramının müstakil bir anlam alanını işgal etmediğini ve onların küçük yetişkinler olarak adlandırıldığını dile getirmiştir. Bu söylem, uzunca bir zaman bizim araştırmalarımızda da kabul görmüş ve yaygın şekilde kullanılmıştır.

Bu dönem romanlarında karşımıza çıkan diğer bir sorun ise çocukluk kavramının cinsiyet kavramı üzerinden şekillenmesidir. Ahmet Mithat, kız ve erkek çocukları ayırmamış, hayırlı evlat olmalarını önemsemiştir.(2013b: 78) Bu bakış, İslam anlayışında, her çocuğun rızıkına Allah’ın kefil olmasıyla da ilişkilidir.(2013a: 15) Sosyal hayatta ise, erkek ve kız çocukların hayatı aslında erken dönem çocukluk çağından itibaren ayrışır. Kız çocuklarının da erkek çocuklar kadar eğitim görmesi (2013b: 17) gerekir diyen Ahmet Mithat, eğitim süreci aynı olsa bile kız çocuklarını, ev işleri ve çocuk bakımı konularında görevlendirmiştir. Kız çocuklara, daha çok ev yönetimi ve kadınların bilmesi gereken sorumluluklar öğretilirken erkek çocuklar görece daha serbest bir çocukluk geçirme imkânı yakalamışlardır. Romanlarda karşımıza çıkan orta üst sınıfa dâhil aileler ise kızlarına ev içinde özel hocalar tutarak eğitim sürecinin devamını sağlamışlardır. Ancak bunu kız çocuklarının eğitim sürecini devam ettirmeleri ve meslek sahibi olmaları için değil, daha iyi bir evlilik yapmak ya da Batılılaşma modasına uymak amacıyla yapmışlardır. Ahmet Mithat da kız çocuklarının, mutlaka okuma yazma bilmesi, onlara Fransızca öğretilmesi, müzik eğitimi aldırılması; onların biçki dikiş ile ev idaresi konusunda yeteneklerinin geliştirilmesi ve sağlıklı çocuk yetiştirme konusunda bilgi sahibi olmalarının gerekliliği üzerinde durmuştur.(2013b: 28) “Tanzimat yazarları, kadının eğitilmesi konusuna onların sosyal hayata katılması anlamında değil, geleceği hazırlayacak nesillere ilk eğitimi verecek olan kadınların da eğitilmiş ve kültürlü olmaları gerektiği düşüncesiyle eğilmişlerdir. Bu yolla memleketin geleceğine de katkıda bulunulacaktır.” (Çağın, 2017:20)

Bu ilk dönem anlatılarında, çocukların fiziksel özellikleri blok kişileştirme metoduyla tanıtılmıştır. Fiziksel özellikleri hakkında ayrıntılar pek çoğunda benzer ifadelerle karşımıza çıkmaktadır. *Letaif-i Rivayat* serisinde yer alan “Esaret” adlı hikâyede yazar anlatıcı, Zeynel Bey’in konağına gelen iki köle çocuktan Fitnat’ı tanıtırken; yaşından, göz renginden, saçlarından, sağlıklı ve sevimli bir çocuk oluşundan bahsetmeyi yeterli bulmuştur. “Sekiz dokuz yaşında altıtopu gibi bir kız kucağıma atıvermesin mi? O lepiska saçlar? Mavi gözler! Kandamlası yanaklar! Eyvah... Eyvah... O hâl dahi hâlâ gözümün önünden gitmez. ... Âlemde bu kadar sevimli ve cana yakın çocuk görmedim.” (Ahmet Mithat, 2001: 15)

Çocuğu fiziksel olarak tanıtmak için kullanılan kelimeler sınırlıdır. *Felsefe-i Zenan'* da, Fazıla Hanım'a yedi sekiz yaşlarında getirilen ve adını Akile koyduğu kızıdan sadece "sevimli" diye bahsedilmektedir. Fakat sıklıkla zekâlarına, hafıza kuvvetlerine ve hızlı öğrenme kabiliyetlerine vurgu yapılır.

Felatun Bey ile Rakım Efendi romanında, Felatun Bey, on üç yaşında öksüz kalmış bir çocuktur. Kendisinin bir de kız kardeşi vardır: Mihriban Hanım. "Mustafa Meraki Efendi zevcesinden ayrıldığı zaman elinde on üç yaşında bir oğlan ve kundakta bir kız bulunduğundan bir müddet zarurî tehhül edemedi." (Ahmet Mithat, 2014:16) Her iki çocuğun da hal ve tavırlarından, olay örgüsü gerektirdiği oranda söz edilmişse de fiziksel özellikleri hakkında yaşları ve cinsiyetleri haricinde bilgi verilmemiştir.

Çocukların fiziksel özellikleri hakkında birkaç satırda verilen bilgi ile okudukları kitaplar ve aldıkları dersler hakkında verilen onlarca satır bilgi ve ayrıntı kıyas kabul etmez durumdadır. Çocukların yaşı hakkında bile net bir ifade kullanılmazken aldıkları eğitimin süresi hakkında net ifadeler yer almaktadır. Bu yaygın tavır, elbette çocuk imajının, yeniliğin ve eğitimin misallerini oluşturması için gereklidir.

Roman ve hikâyelerde yer alan çocukların psikolojik özelliklerine dair bilgiler; "zekâlarının parlak, algılarının kuvvetli, uyumlu ve ahlaklı, büyüklerine saygılı oluşlarıyla" sınırlıdır. Yazar, çocukların psikolojik hususiyetleri üzerinde dikkatle durmuştur. Bu ihtiyacın ardındaki sebep ise çocuğun potansiyeli hakkında bilgi sahibi olup onların eğitimini planlamaktır. Çocuk eğitimi, yazara göre çok geniş bir meseledir. Bu meselenin, en önce ele alınması gereken öznesi de çocuktur.

Firkat, evlat edinilmiş Memduh Bey'in hikâyesini anlatmaktadır. Fiziki özelliklerinden neredeyse hiç söz edilmeyen ancak yedi yaşında yetim kalan Memduh'un ruhsal portresi için kullanılan sıfatlar eserin kurgusunu da belirler görünmektedir. "Fevkalade bir tokgözlülük, utanganlık, ikmal-i iffet, sabır, sükunet, itaat gibi halleri idi." (Ahmet Mithat, 2001: 119) Bu özellikler, yedi yıl birlikte yaşadığı babasından ona sirayet eden mizaç özellikleriydi. Ahmet Mithat manevi kalıtımın (2016) öneminden söz ederken; çevre şartları değişirse çocuğun da ona göre yetişeceğini belirterek çocuğun mizacının oluştuğu ilk çevrenin değer yargılarını önemsemiştir.

Ahmet Mithat yetiştirilecek çocuğun; "vücutça sahil, salim, kavi ve metin" (2013b: 46) olmasını önemsemiştir. Fiziksel açıdan sağlıklı bir çocuk, medeniyeti ileriye taşıyacak bilgi ve donanıma sahip olacaktır. Akıllı olmak için sağlıklı olmak aranan başlıca özelliktir.

2. Aile İçinde Çocuk

Çocuğu ve çocukluğu anlamak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra en cazibeli araştırma konularından biri olmuştur. (2016: 20) Bu bir bakıma insanın varoluşunu da tetkik etmek manasını taşımaktadır. Ahmet Mithat, Rousseau'nun çocuk terbiyesinde yapılan hataları, çocukluğun menşeinin bilinmemesine bağladığını örnek göstererek, çocuğu tanımaya başladıkça felsefenin varoluşa dair sorularını cevaplamanın kolaylaşacağını da belirtmektedir. Batıda çocukla ilgili kavramlar, çocuğun varoluşuna dair bir çerçevede ilerlerken Osmanlı toplumunda çocuk, "ilerleyerek Osmanlı kalmanın" yolunu inşa edecek yarının adamı olarak bir misyon yüklenmiştir.

Ahmet Mithat, çocuğun öğrenme sürecinin doğumla birlikte başladığını belirtmektedir. İçine doğduğu çevrenin koşulları, çocuğu şekillendirecektir Doğumla

birlikte hızlı bir gelişim ve değişim sürecine dikkat çeken yazar, anne babaların çocuk doğmadan önce bu yönde hazırlıklı olmalarını salık vermiştir. "Çocuklarının bahtiyarlığını daha çocuğu doğmadan düşünmek bu sanat-ı nazifenin birinci ilcaatındandır." (2013b: 27)

Çocuk, hem ailenin hem de geleceğin merkezi konumundadır. Ailenin, toplumun, milletin ve en nihayetinde insanlığın ilerleyişi, çocukların elindedir. Bu nedenle, çocukları iyi yetiştirmek insanların öncelikli görevidir. "Bugünkü çocukların hüsn-ü terbiye ve talimi yarın medeniyet-i beşeriye zimamını ellerine alacak olanların bazı-yı muvaffakiyetlerine kuvvet vermek demektir." (2016: 21)

Ahmet Mithat, çocuk yetiştirme meselesinde hem anneye hem de babaya görevler yüklemiştir. Babaların çocukları üzerinde daha fazla hak sahibi olmalarının sebebini aslında çocuklarına karşı daha çok vazifelerinin olmasına bağlayan Ahmet Mithat, bu görevleri yerine getirmeyen babaların şer' en hayırsız sayılacaklarını bildirmiştir. (2013a: 17) Anneler ise dokuz ay boyunca rahminde beslediği evladı, doğurup büyütmeyle mesuldür. Canlılar içinde insanın çocukluk evresi, en çok yardıma ihtiyaç duyulan zamandır. Çocuk, uzunca bir süre beslenme ve öz bakımı için bir yetişkine ihtiyaç duymaktadır. Ahmet Mithat, ilk iki yılda çocuğun temel ihtiyaçlar için anneyi görevli kılmıştır. Ancak babayı da her zaman ona yardımcı tayin etmiştir. "...Hele çocuğun bakıntısına peder dahi ne kadar iştirak ederse muhabbeti o nispette artar." (2013b: 81) Annesi babası tarafından büyütülen, düzenli beslenen, bazı temel becerilerin aile yaşantısı içinde kazandırıldığı çocuklar, ona göre şanslı çocuklardır ve kuvvetli ve sağlıklı olurlar. "Bedenen salim olan çocuk ruhen de sağlam olur." (2013a: 27)

Ahmet Mithat, kadınları ev sahibi oldukları halde dahi şartlar ve medenî ihtiyaçlar söz konusu olduğunda bir nevi "daimi çocukluk" halinde görmüştür. Yazar, kadınların; ömrünün sonuna kadar bir erkek tarafından himaye edilmeye muhtaç oluşlarıyla çocuklarını belli bir yaşa kadar koruyup besleyeceklerini ancak bunun babaya vekalaet etmekten ibaret sayılacağını belirtmiştir. Tanzimat dönemi roman ve hikâyelerinde anneler, genellikle çocuk eğitiminde yardımcı bir rol oynamış, babanın kaybı söz konusu olduğunda ise çocuklarına ancak temel ihtiyaçlar konusunda destek sunabilmişlerdir.

Anne-babanın çocuğa karşı iki türlü vazifesi vardır: maddi vazifeler ve manevi vazifeler. (2013a: 22) Maddi vazifeler, çocuğun cisminde yöneliktir. Onun sağlıklı bir şekilde büyümesi için yapılanları içerir. Manevi vazifeden maksat ise "hüsn-i terbiye" dir. Bir çocuğun fikren eğitilmesi elbette uzun bir sürece yayılmaktadır. Fakat bundan önce çocukların büyüyeceği evi düzenlemek diğer bir deyişle evde bir düzen kurmak babanın öncelikli işlerindedir. "Düzenli bir ev ve aile hayatı kurmayan babaların çocukları iyi eğitim alamaz." (2013b: 71) fikri Ahmet Mithat'ın romanlarında da işlediği bir konu olarak karşımıza çıkmaktadır: Felatun Bey'in evi sürekli yeni modaya uygun olarak babasının hevesi doğrultusunda değişmektedir. Küçük yaşta annesiz kalan Felatun Bey'in içine doğduğu ev ortamı, düzen ve istikrardan ziyade sürekli değişim ve devinim içindedir. Üstelik bu değişim sadece modaya uyma gösterişinden ibarettir. Bir karakterin yaratımı mekândan bağımsız düşünülemez için Felatun Bey'in babasından aldığı ilk mesaj heveskârlık olmuştur. Çocuklarının eğitimleri için kendisine vekil, öğretmen tutan Mustafa Meraki Efendi, çocuklarının

sadece giyimi kuşamıyla ilgilenerek batılılaşmanın yüzeyselliğini yansıtmaktadır. “Fakat şunu da ihtardan geri durmalıyım ki bu çocukların giyinmesi kuşanması elhâk söz götürmezdi.” (Ahmet Mithat, 2014: 18) Halbuki Ahmet Mithat, çocuğa karşı en büyük sorumluluğun manevi alanda olduğunu belirtmiştir. “Bilgi olmadıktan sonra maddiye hususunda zenginliğin nef’inden ziyade zararından korkulsa istiba’d olunmamak icap eder.” (2013a:24)

Çocukların ilk mektebi “ağuş-ı mader” sayılsa da çocuk eğitiminde babanın rolü daima baskındır. Erkek çocuklarının yedi ve kız çocuklarının dokuz yaşa kadar terbiyelerinden annelerini sorumlu tutan (2013a: 29) Ahmet Mithat, iyi yetişmiş annelere ihtiyaç olduğunu da altını çizmektedir. “İyi yetişmiş anneler çünkü çocuklardır. O halde bu iş yine öncelikle pedere düşmektedir.” (2013a: 29) Kız çocukları da erkek çocukları kadar talim ve terbiye görmelidir. (2013b: 17) *Jön Türk* romanında, askerden eşine mektup yazan Miralay Gazanfer Bey’in hislerini doğrudan aksettirememesi meselesiyle açılan eğitim bahsi, roman boyunca farklı şekillerde eğitimin şekli, yöntemi, menşei gibi konuları tartışarak devam etmiştir. Kendisi bu durumdan bir ders çıkararak kızına mutlaka okuma yazma öğretecektir. Hatta bu hususta eşi Dilşinas Hanım’a da yemin ettirir. Ahmet Mithat, kız çocuklarının eğitimi çok önemsemişse de buna bir sınır çizmekten de geri durmamıştır: “Her şeyde ifrat da fenadır, tefrit de! Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir bir hürriyet-i tabiiye ile başıboş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da.” (Ahmet Mithat, 1999: 55-56)

Ahmet Mithat’a göre, babalık bir sanattır. Bu sanatçının en kıymetli eseri de çocuktur: “Peder olmak sanatı! Bu sanat ne kadar latiftir. Latif olduğu kadar da mühimdir.” (2013b: 16) İnsanlığın devamına hizmet ve kendi ailesinin mevkiini baki kılmak açısından önemli olan babalık, evlilik manasını taşımasıyla da insanı mutlu eden bir noktadır. Bir babanın çocuklarını eğitmekten zevk alacağını söyleyen yazar, kendi hanesinde eşi ve çocuklarıyla vakit geçiren bir babanın iyi bir model olduğunu da belirtmiştir. (2013a: 59) “Esaret” isimli hikâyede Zeynel Bey, cariyesine ve evlatlık aldığı çocuklarına bir şeyler öğretirken bundan zevk aldığını söylemiştir. Bu cariyeye ve evlatlıklarına ders verme meşguliyeti, Zeynel Bey’in yeni eğlencesidir.

Ahmet Mithat, kurgusal eserlerde aşkın işlenişine bir de aile olma ve çocuk sahibi olma kısımlarının eklenmesini gerekli görmektedir. Ona göre evlilikten asıl maksat çocuk sahibi olmaktır.

“Zira bu kadar romanlar yazılıyor, bu kadar tiyatro oyunları tanzim oluyor ve bunlarda âşık ve âşıkânın birçok halleri tasvir ediliyor. Bu hasbihallerin adeta hiçbirisinde ‘sevdiğim güzel çocuklar tevli ederiz, onları şöyle talim ve böyle terbiye ederiz, bunlar bizim mahsul-i sevdamız...’ tarzında bir söze hemen asla tesadüf edilmiyor.” (2013b: 23-24)

Ahmet Mithat’a göre; hamiyetli bir baba, evlilikten önce, doğacak çocuklarını düşünür. Bunu da baba olmak sanatının ilk adımı olarak görmektedir. Bir babanın çocuğunu bahtiyar etmesi iki yönlü gerçekleşebilir: Birincisi maddî ve cismanî ikincisi manevî ve ruhanî bahtiyarlıktır. Birinci kısım “çocuğun yaradılışında istenilen ölçüde sağlamlık bulunmaya ihtiyaç gösterir.” (2013b: 27) İkinci kısım ise çocuğun terbiyesiyle ilgilidir. Bu kısım, çocuk doğduktan sonra çocuğun özelliklerine göre şekillenir.

Ahmet Mithat, sağlıklı nesil üzerinde dikkatle durmuştur. Hatta evlenirken sağlıklı bir eş seçimini ayrıntılı olarak anlatmıştır. “Evliliğin esas amacı şahsî bir zevk değildir, artan ailenin her bir üyesinin mutluluğunu düşünmektir.” (2013b: 30) Baba olarak başkalarının hilkatine vesile olmak mutluluktur. Ahmet Mithat, babanın da çocuğuyla birlikte, yeniden doğup yeniden çocuk olduğunu ya da en azından o devreleri ruhunda hissedeceğini söyleyerek Avrupalı birinden ‘Pederler evlatları için de yaşar’ cümlesini örneklemiştir. *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar* adlı eserde, Mustafa Kamerüddin fiziksel olarak babasına benzerliğiyle yer almıştır. Demir Bey, oğlunun yaşının küçüklüğüne aldırmadan onunla büyük adam gibi konuşur, ona sorular sorar, fikrini alır ve daima yaptığı işleri öğretir. Bu tavrı, daha sonra Mustafa Kamerüddin Bey aracılığıyla yazar anlatıcının takdir ettiği görülmektedir.

Babadan oğula kalacak en güzide miras, iyi bir eğitimidir. Çünkü; evladı, babasının vefatından sonra, onun adını devam ettirecektir. “Fevkalade bir tokgözlülük, utanganlık, ikmal-i iffet, sabır, sükunet, itaat gibi halleri idi.” (Ahmet Mithat, 2001: 119) Bu özellikler, *Firkat* adlı eserde yedi yıl birlikte yaşadığı babasından, Memduh Bey’e sirayet eden mizaç özellikleriydi. Bunlar aynı zamanda iyi olmanın ölçüsü olarak sıralanmıştır. Babası cahil, ancak bilgisizliğinin farkında irfan sahibi bir kişi olarak oğlunu okula göndermeyi, görev saymıştır.

Memduh Bey’in içe kapanıklığı romanın ilerleyen bir yerinde çocukluğundaki utangaçlığına bağlanmıştır. Yazar anlatıcı, çocukluk dönemini, hem ilk terbiyeyi ve bazı ırsi sıfatları edinmesi açısından önemsemiş hem de yetişkin bir halde bile bazı durumların çocukluk çağındaki durumlardan ileri gelebileceğine dair bir çıkarımda bulunmuştur. Bu, günümüzde de oldukça yaygın bir görüştür. Çocukluk çağı travmaları ya da hususiyetleri yetişkinlik döneminde yapılan seçimleri ve bazı ruh hallerini etkilemektedir. Fakir, ama çalışkan bir babanın oğlu olarak dünyaya gelen Memduh Bey, kendini irfanıyla eğiten babasından pek çok hususiyet almıştır. Çalışkanlık da bunlardan biridir. Tanzimat romanında ve özellikle Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde, çalışkanlık ibadetle eş gibi tutulmuş ve sıklıkla övülmüştür. Memduh Bey, eğitim sürecinde, çalışkanlığı ve keskin zekâsıyla öne çıkan bir karakter olmuştur.

“Memduh’un çocukluğu ve gençliği gayet utanganlık ve mahcubiyetle geçmiş olduğu gibi artık delikanlı olup da serbest olabilmesi lazım gelen zamanlarda dahi bilakis daha ziyade bir sükût peyda etmiş ve kendisine bir sual irad olunarak ita-yı cevaba mecbur edilmedikten sonra laf söylememeye başlamış idi.” (Ahmet Mithat, 2001: 123)

Ahmet Mithat için çocuk eğitimi neden bu kadar önemlidir? Çünkü; ancak iyi yetiştirilmiş bir çocuk ilerlemiş bir medeniyet kurabilir. Evlilikten maksat evlat yetiştirmektir diyerek aile kurmanın temellerini anlattığı *Peder Olmak Sanatı*’nda, iyi yetişmiş ailelerin iyi bir toplum oluşturacağı ve nihayetinde bu toplumun, gelişmiş bir medeniyete ulaşacağı fikri hakimdir.

“Okul nedir, eğitim nedir, talim ve terbiye ayrı şeyler midir?” sorularının da cevabını arayan *Hikmet-i Peder*’de, birbirinin zekâsına hayran olan iki okumuş gencin tevhülü söz konusudur. İkisi de birbirine denk olan bu eğitilmiş gençler, medeniyeti kuracak nesiller yetiştirebilecek sağlam bir evlilik ilişkisinin örneğini oluşturmaları açısından dikkate değerdir.

“Etfal-i bi’t terbiye milletlerin mevcudiyet-i müstakbelesini ıslah ve tekmil nokta-i nazarından aileleler makamına mektepler kaim olacak olduğuna göre bu mektepleri ne kadar ıslah etmeli biliyor musunuz? Yalnız tedris-i ulum cihetinden değil! Vakıa bu cihetten dahi iç bir masrafı esirgemeyerek taallüm ve tefennün esbabın kâffesini istikmal etmeli ya? Fakat bu kadar bir ehemmiyeti terbiye cihetine de vermelidir.” (Ahmet Mithat, 2014: 94)

Ahmet Mithat, çocuk eğitiminde ilk basamak olarak çocuğun bedenen sağlıklı olmasını şart koşmuştur. Bunun için de annenin ve babanın sağlıklı olması gereklidir. Erkeklerle seslenerek; “sececeğiniz eşinizin sahih ve salim bir çocuk tevlidine elverişli olmasını tetkik ediniz. Ahval-i sıhhiyesi hakkında bilgi alınız.” (2013b: 49) *Çengi* romanında, Melek Hanım’ın annesi, sağlıklı bir çocuk doğurmuşsa da kendisi doğum sırasında hayatını kaybetmiştir. *Taaffüf* romanında ise ardarda yeni doğmuş çocuklarını kaybeden babanın, kızı Saniha Hanım doğar doğmaz eve yatılı bir doktor getirmesi dikkate değerdir. Zira, bir çocuğun eğitim alması için beden ve akıl sağlığının tam ve yerinde olması gereklidir. Yeni medeniyeti yaratacak yeni nesil her bakımdan pürüzsüz olmalıdır fikri hakimdir.

Ahmet Mithat, sağlıklı aile üyelerinden oluşan bir aile kurmak görevini de babaya vermiştir. Evlilik yaşı konusunda gecikmeyi doğru bulmadığı gibi, on altı on yedi yaşında evliliği de erken bulduğunu belirtmiştir. (2013b: 56) Tanzimat romanlarında babasız çocuklar yaygındır, ancak bunun her zaman geç evlilik sebebiyle olduğuna dair bir izlenim yoktur. Erken yaşta evliliğin ise sağlıksız çocuklara sebep olacağı düşüncesi bu karşı duruşun temel sebebidir. Her pederin evladına sıhhatli bir vücut bırakması gerekmektedir.

Ahmet Mithat için çocuğun eğitim alacağı ilk mekân evidir. Evin çocuk için düzenlemesi de oldukça önemlidir. Osmanlı toplumunun çocukları evde büyüdüğü için yazar mutludur. Bu konuda da esas sorumluluğu babaya yükler: “...‘Yuvayı yapan dişi kuştur.’ demişlerse de bu söz yanlıştır.... Yuvayı dişi ve erkek kuşların her ikisi fikir ve amel birliğiyle yapar.”(2013b: 62) Erkek, fikir ve zeka olarak üstün olmalı, kadını da yönlendirmelidir diyerek erkek ile kadının arasında fikir birliğinin sınırlarını belirlemiştir.

Taaffüf romanında, iyi bir eğitim alan Saniha Hanım, güzel, zeki, kültürlü, vakur ve ciddi bir kadındır. Yine kendisi gibi akli başında, iyi eğitim almış, ağırbaşlı Rasih Bey ile evlenmiştir. Denklerin evliliği olması bakımından da yazar tarafından önemli ve olumlu bir örnek olarak sunulur. Saniha Hanım’ın aldığı eğitimin temelleri ne kadar sağlam olsa da daima bir hamiye ihtiyaç duyması da kadının sınırlı özgürlüğüyle ilişkilidir. Evli ve Müslüman bir kadının, eşinin eve sık sık getirdiği dostuna âşık olması ve bu yönde duygular beslemesi ile Türk aile yapısının sınırlarını zorlayan Ahmet Mithat, kurgunun bozulması ya da realiteden sapmak söz konusu olsa bile en nihayetinde bir erkeğin rehberliğinde, bu kadını, doğru yola sevk etmiştir. Annelerin geleceğin sağlıklı, iyi terbiye almış, akıllı çocuklarını yetiştirecek ve onlara anadillerini öğretecek kişiler olması sebebiyle yazar, Saniha Hanım’ı Nurullah’ın “anne” diyerek seslenmesiyle adeta bir düştan uyandırmıştır. Kadının zihnen gelişmesini, his dünyasının da aynı oranda zenginleşmesini bir ilerleme olarak gören yazar, kendi duygularına kapılıp ev ve aile hayatını mahvetmesine izin vermemiştir. “Ona göre zeki ve kültürlü kadın, hayatın kendisi için hazırladığı tuzakları görmeyi, akıl ve iradesiyle onlardan korunmayı bilmelidir.” (Er, 2000)

İyi bir babanın özelliklerinden biri de zamanı verimli kullanmasıdır. Böylece hem sosyal hayatından kopmamış hem de ailesine zaman ayırmış olacaktır. Bir hanenin sağlıklı işlemesi için bütçe konusunda da babalara sorumluluk yükleyen yazar, titiz ve ihtiyatlı davranmanın bütçe için elzem olduğunu vurgulamıştır. (2013b: 72) Bu hem ailenin mevcut hali için önemlidir hem de çocuklar yuvalarında gördüklerini işleyeceklerinden gelecekte çocukların kuracakları aileleri için önemlidir.

Çocuğun bakımı söz konusu olduğunda sorumluluk annededir. Çocuğun kaba hizmetleri hizmetkârlara havale edilebilirse de bu daima ana babanın nezareti altında olmalıdır. *Çengi* romanında Melek Hanım'ın hizmetini görececek bir dadısı vardır, ancak; babası Canberd Bey, dadısından önce kızının ihtiyaçlarını karşılamak üzere hazır bulunan bir babadır. Neredeyse kızına âşık olan bir baba olarak Canbert Bey, yeni doğmuş kızının, pek çok ihtiyacını kendisi giderir ve bundan yana en ufak bir şikâyetle bulunmaz. "Çocuğun uyanacağı zamanları daha uykusu içinde hissederek çocuktan evvel uyanır ve emziğini filanı hazırlayıp eğer çocuğun bezleri değişecekse Ak Arap karısını uyandırır." (Ahmet Mithat, 2018a:74) Saniha Hanım, doğduğu andan itibaren onun beslenmesi sütanesi diğer bakım ve terbiye, eğitim konusu Doktor Fratenberg tarafından sağlanmıştır.

Hikmet-i Peder romanında, babaların çocuklarının temel bilgilerinin yanında düşünce eğitimine de önem vermeleri gerektiğini belirten Doktor: "Bunları yalnız giydirip kuşatmakla yedirip içirmekle vazife-i übüvveti ifa ettim itikadına düşmeyeceğiz ya? Ait oldukları mekteplere verivermekle de size bu itminan gelemiz. Onların bir de terbiye-i fikriyeleri vardır ki o doğrudan doğruya size aittir." (Ahmet Mithat, 2014: 66)

Çocuğun eğitim süreci de anne-baba nezaretinde ilerlemelidir. Osmanlı toplumunda bir dönem yaygınlaşan mürebbiyelerin, iyi örnekleri olduğu gibi olumsuz örnekleri de mevcuttur. Bir çocuğun yetiştiği toplumun değerlerine uygun eğitim alması, Ahmet Mithat'ı da epey meşgul etmiştir. Kendi köklerinden kopmadan gelişmiş bir nesil yaratmanın eğitim yoluyla olacağı kesindir. Ancak; bu eğitimi şekillendirecek unsurların, milletin değerlerini haiz olması beklenmektedir. *Jön Türk* adlı eserde, Ayşe Ceylan, Kethüda Kâzım Bey ile Perendebaz Sezayı Dil Hanım'ın kızı olarak dünyaya gelmiştir. Çocuğun yetiştiği ilk çevre ve ailesinin öneminin bir kere daha ne derece önemli olduğunu vurgulayan yazar artık bu son romanında, Ceylan'ı neredeyse şeytanî bir tip olarak çizmiştir. Ceylan, Avrupa kültürü ile yetişmiş, zeki ve çok okumuş fakat millî ve dinî bağlarından kopmuş ahlak sınırlarını aşmış bir kız olarak çizilmiştir. Onun ilk terbiyesi bu yöndedir. "Pek serbest, pek serbaz" bir kız olarak nitelediği Ceylan'ı okurların garipsemesine izin vermiştir. Bu dönüşümü hazırlayan sebepler ise başta Ceylan'ın yetiştiği çevre, anne babasının geçmişleri, Ceylan'ın okudukları ve sosyal hayattaki bazı değişimlerdir.

Ceylan'ın babası Kethüda Kâzım Bey, kızından bir bela, bir musibet olarak bahseder. Burada yaptığı yanlışın farkında bir baba olarak, seslenmektedir. Kızının birbirini ardına yaptığı ahlaksızlıkları karşısında:

"- Ceylan! Sen kendin için bir bela, bir musibet olarak yetişmiş bir kız çıktın! Dur hemen üstüme saldırma. Dinle! Keşki seni o daireye hiç yaklaştırmasaydım! Allah bizim belamızı o mel'un alafranga yüzünden vermek için çeşm-i basiretimizi bağlamış da

'kızın orada alafranga bir terbiye alıyor' diye beni sevindirmiş. Şimdi de işte böyle kan ağlatıyor." (Ahmet Mithat, 1999: 96)

diyerek hem Ceylan'ın içinde bulunduğu durumu özetlemiş hem de bunun sebeplerini sıralamıştır.

3. Modernleşme Döneminde Eğitim

Ahmet Mithat yeni usul eğitimi ve yeni okulları desteklemektedir. Asırlardan beri ilk mektepler mevcuttur ancak; faydaları azalmıştır. Bu da eğitimde bir yenileşme sürecini zorunlu kılmaktadır. Ahmet Mithat, "okulu okul yapan nedir?" sorusuyla, yeniliğin okul eğitimindeki çerçevesini: öğretmenler, yeni usul ve vasıtalar ile doldurmaktadır. Yeni usul eğitimde, öğretmenlerin çocuk tabiatına dair bilgili olmasını önemser ve çocuğun hakkıyla bilgi alabileceği nitelikte öğretmen, arzu eder. Vasıtaları çeşitlendirerek "vazifeyi ifaya salih" (2013a: 34) olmakla özetlemiştir.

Ahmet Mithat, çocukların terbiyesi ve talimi hakkında *Figaro* gazetesinde okuduğu bir makalede: çocukların tabiatı yaparak, yaşayarak öğrenmelerinin daha kalıcı bir öğrenme olduğuna dair fikrin ispata muhtaç olduğunu belirterek bu öneriyi temkinli yaklaşmıştır.(2013a: 35) Ancak; bu dikkati, Avrupalı eğitimcileri de takip ettiği ve bu konu üzerinde titizlikle düşündüğünü göstermektedir.

Ahmet Mithat, yatılı mektepleri, yeni bir milletin tesisi için gerekli görmüştür. İyi bir terbiyeyi ancak yatılı okullarda okuyan çocukların alacağı konusunda ısrarcıdır. Çocukların düzenli bir mekân içinde eğitim almalarının ne kadar önemli olduğunun defalarca altını çizmiştir. Buralardaki mektep arkadaşlığını da önemseyerek bu çocukların adeta aynı amaca hizmet eden büyük bir aile olduğunu söylemiştir. Buna rağmen roman ve hikâyelerinde yatılı okulda okuyan anlatı kişileri nadirdir.

"Ahmet Mithat'ın eserlerinde eğitimle ilgili üç farklı yaklaşım görmekteyiz. Bunlardan ilki belli bir bilginin, kültürün ya bir eğitici (hoca, madam, mürebbiye, dadı) vasıtasıyla verilmesidir. İkincisi ise bir eğitim kurumu aracılığıyla edinilen eğitimidir. Bunun yanında eserlerinde daha çok görmeye alıştığımız ise bunların ötesinde, bunları da kapsayan, özel çabalar sonucu elde edilen bilgidir." (Koç, 2009: 387) Ahmet Mithat okulları çok önemsemişse de eserlerinde sıklıkla şahsî çabayı övmüş ve işlemiştir. Rakım Efendi (*Felâh Bey ile Rakım Efendi*) Memduh Bey (*Firkat*), Nurullah (*Jön Türk*), Şinasi (*Bahtiyarlık*) okulda aldıkları eğitimin yanında mutlaka iyi bir ilk terbiye alan, kendilerini yetiştirmiş anlatı kişileridir. Ahmet Mithat çocuk terbiyesinde de şahsi tecrübeye önem vermiştir. "Bu yolda tetkikat için çok çocuk babası ve dedesi olmalı ve evlat ve ahfadı terbiye ve talim ile fiilen iştiğal etmiş bulunmalı." (2013a: 71)

Ahmet Mithat, çocuk eğitimine dair yazdığı eserlerde okulu çok önemsemiştir; ancak kurgusal eserlerinde, okulda alınan eğitimin, bir kişinin yetişmesi için yeterli olmadığını, iyi okullarda okusalar bile tahsilli roman kişilerinin her zaman doğru seçimler yapmadığını işlemiştir. "İnsan her ne şekilde olursa olsun bilgiyi elde etse de bu onun için yeterli değildir. Bilgi ve kültür de insanı bir yere kadar getirebilir. Ahmet Mithat'a göre bilmek insanı ahlaklı ve erdemli kılmaya yetmeyebilir." (Koç, 2009: 389) *Bahtiyarlık* isimli eserinde Şinasi ve Senai, Mekteb-i Sultani'den mezun olmuş iki gençtir. İkisi de aynı okulda, aynı eğitim sürecinden geçtikten sonra Şinasi başarılı bir çiftçi olurken Senai eserin sonunda dolandırıcı olmuştur. "Aynı süreçten iki farklı sonuç nasıl çıkmıştır?" sorusuna cevap olarak da Ahmet Mithat, iki gencin hem babalarını hem yaşadıkları ilk çevreyi hem de aldıkları ilk terbiyeyi anlatmıştır: Kırsaldan gelen zengin

eşraf çocuğu Senai Bey ve babası diploma almayı ve eğitimi olmayı şehirli olmak için bir basamak olarak görmektedirler. Osman Kâmil, daha bebekken babasından İstanbullu-şehirli olma yolunda pek çok söz işitmiştir. "Osman Kâmil 'Ben paşa olacağım.' sözünü âdeta vird-i zeban edinmiş idi." (Ahmet Mithat, 2001: 284) Bir şehir çocuğu olan Şinasi ise köy hayatına öykünmekte, aldığı eğitimi; doğayla iç içe yaşamak ve başarılı bir çiftçi olmak için kullanmanın hayalini kurmaktadır.

Ahmet Mithat mutlu, ideal ve arzu edilen bir toplumun oluşması için anne babaların usullere göre çocuk yetiştirmesini zorunlu görmüştür. Çocuk eğitimiyle ilgili vazifeleri, usulü, fikirlerini sıraladıktan sonra bu bilgileri çocuklara öğretecek ana babaların yetişmesine dair arzusunu da yinelemiştir. *Jön Türk* romanında Dilşinas Hanım, kızının okuma yazma öğrenmesine ahlakı bozulur diye karşı çıkmaktadır. *Diplomalı Kız*'da da Jüli Döpre'nin annesi maddi şartlar sebebiyle kızının okula devam etmesini istememektedir.

4. Okula Başlama ve Öğrenme Süreci

Okul düzenli bir eğitimin gerçekleştirilmesinde gerekli ve eşsiz bir temeldir. Özellikle bir plan içermesi kurallar bütünüyle işlemesi ve her dersi kendi birikimi yeterli olan bir uzmandan ders alarak yürütülmesi bu yapıyı besleyen ana kaynaklardır. Çocuğun okul öncesi eğitim sürecinden itibaren okula gitmesi ileriki eğitim yaşamını da olgunluk açısından olumlu etkileyeceği belirtilmiştir. (Uğurlu, 77: 145) Yazarların çoğu, çocuğun mutlaka tahsil görmesinin ve eğitim-öğretimin okul disiplini altında gerçekleşmesinin gerekliliğine inanmışlardır.

Namık Kemal, mektep tahsili gören bir çocuğun derdini anlatacak kadar okuyup yazması ve imlasının düzgün olması gerektiğinin altını çizer. (Uğurlu, 1997: 146) Eğitim metotlarının çocukların ihtiyaçları doğrultusunda şekillenmesinin gerekliliğini savunur. Tahsilli bir kimsenin okuyup yazmakta güçlük çekmesini kabul edilebilir bulmaz.

Ziya Gökalp, evde özel hocalardan da aynı bilgilerin alınabileceğini ancak çocukların bu bilgileri okulda alması gerektiğini savunmuştur. Çocukların ahlakî değerleri, dinî vazifeleri, ilmî hakikatleri ve sanat zevkini ancak okul içinde hakkıyla alabileceğini savunmuştur. Çocukların cemiyetinin okul olduğunu belirtmiştir. (Tansel, 1965: 76)

Ahmet Mithat çocukları kendi zamanımıza göre değil, geleceğin koşullarına göre eğitmeliyiz diyerek okulların bu öngörüyle hareket etmesini öğütlemiştir. Bugünün çocukları geleceğin yetişkinleridir. Zeki ve malumat sahibi bir babanın gözetiminde anne kucağında ilk terbiyeyi alan çocuğun en sağlıklı eğitim alacağı yer okuldur. Çocuklara bir şeyi ilk defa öğretmenin sanıldığı kadar zor olmadığını söyleyen yazar, bu işi tamamıyla mürebbiyelere bırakmayı da doğru bulmaz. Mürebbiyelerin iyi niyetli ve iyi yetişmiş olanları elbette çocuk için faydalı olacaktır; ancak lisan ve kültür aktarımı konusunda muhtemel zararlarına da dikkat çekmiştir. Üstelik iyi bir mürebbiye bulmanın çok maliyetli olduğunu söylemiştir. Çocukların talim ve terbiyesi için yine en doğru yer, okuldur. (2013a: 59)

Çocuklar sosyal konumları ayrılmaksızın okula gönderilmişse de eserlerde bu mekteplere dair farklar üzerinde ayrıntılı şekilde durulmamıştır. Roman ve hikâyelerde mahalle mektepleriyle iptidailerin yer aldığı görülmektedir. II. Abdülhamid devrinde imparatorluğun başkentinde ve taşrada devlet iptidailerinin sayısı artmışsa da mahalle

mekteplerinin eğitimdeki rolünü koruduğu görülmektedir. Muhafazakâr ailelerin öncelikle mahalle mekteplerini tercih ettiklerine hatıratlarda rastlandığını söyleyen Somel, iptidailerin sayıca artsa bile halkın nezdinde mahalle mekteplerinin karşısında etkin ve gerçek bir seçeneğe dönüşmediğini belirtmektedir. (2019: 315)

Devlet eliyle düzenli bir kontrol mekanizması olmadığından, kişiler, çocuklarını kendi arzu ettikleri yaşlarda okula başlatmıştır. Mahalle mekteplerinin giderleri, yerel vakıflar tarafından karşılanmaktadır. Okula başlama yaşı konusunda devletin bir kural ya da yönetmeliği olmadığından ayrıca eğitim süresi de açıkça tanımlanmadığı için okulu bitirme yaşı da net değildir.

Yukarıdaki duruma ek olarak Yahya Araz, taşradaki çocukların diğer bir bakış açısıyla yoksul çocukların bazen sadece boğaz tokluğuna çalışması gerektiğinden mahalle mekteplerine gidemeyen çocukların varlığına dikkat çekmiştir. (2020: 35) Somel de bu fikri desteklemektedir: “Maarif-i Umumiye Nizamnamesi ilk eğitimi zorunlu kılsa da yoksul ailelerin pek çoğu oğullarını dükkânlara çırak vermeyi tercih ediyor, mahalle mektebine bile göndermiyorlardı.” (2019: 319)

Firkat romanının başkışisi, Memduh’un erken yaşta okula başlamasını eleştiren yazar, bunun sonraki eğitim sürecine zarar vereceği konusunda endişelidir. Fakat eserlerinde okula erken başladığı için eğitim süreci sekteye uğrayan, başarısız olan bir anlatı kişisine rastlanmamıştır. Daha çok ailesinde iyi eğitim almayan, tahsile geç başlayan çocukların başarısızlıkları mevcuttur. Ahmet Mithat okula başlama yaşı konusunda eskilerin dört sene dört ay dört gün kuralının herhangi bilimsel zemine dayanmadığını, bu konuda acele etmenin sadece ebeveynin gösteriş yapma isteğiyle ilgili olduğunu altını çizmiştir.(2013a: 39)

“... Zira babası dört beş yaşında bulunan çocuğunun cebini ne kadar variyeti var ise onun tekmiyle doldurur idi ve hele oğlu cüz kesesi boynunda olduğu halde mektepten gelir iken görmek âlemde en ziyade lezzet aldığı bir şey olmağla hiç olmaz ise mektebe gitsin gelsin de kesesiyle kendisini göreyim diye daha üç yaşında iken mektebe vermişti.” (Ahmet Mithat, 2001: 119)

Ahmet Mithat, burada ince bir dikkatle, erken yaşta eğitime karşı olmadığını, ancak erken yaşta ilkokula başlamanın yanlış olduğunu söylemektedir. Çocuğun kulağını, doğru yaşta doğru bilgilerle doldurmak ileride eğitim hayatında işine yarayacak; modern tabirle hazır bulunuşluk düzeyini ileriye taşıyacaktır.

Diplomalı Kız, eğitimden -özellikle kız çocukları için- hiçbir zaman vazgeçilmemesi gerektiğine, öğrenilen her şeyin mutlaka hayatta karşılığını bulacağı fikrine dayanmaktadır. “Ahmet Mithat Efendi’nin okuyan Fransız kadınları içerisinde en idealize ettiği Juli” (Nemutlu, 2018: 66) babasının gayretleri ve ısrarları sonucu bir okulu bitirip diploma almayı başarmıştır. “Evet, Jan Döpre kızını terbiye etmek sevdasına düştü. Hem öyle olur olmaz terbiyelerden değil. Maarif-i intihaiyeye kadar çıkaracak.” (Ahmet Mithat, 2001: 601)

Ahmet Mithat, erken yaşta eğitime başlamanın önemini bu romanda Jan Döpre’nin ağzından okura aktarmıştır. “Çocuk beşinci, altıncı yaşlarında nasıl yaşar ise terbiyesi, tahsili de ona göre olur. Sonradan verilen terbiye-i kibarane her zaman insanda yabancı kalır.” (2001: 601)

Jan Döpre, kızının eğitimine evde erken yaşta başlar. "... dört yaşında iken pederi kızını okutup yazdırmaya gayret eyliyor idi." (Ahmet Mithat, 2001: 602) Ev içinde babanın tahsile bu derece önem vermesi ve kızıyla bir noktaya kadar ders çalışabilecek düzeyde bilgi sahibi olması, kızının sonraki tahsil hayatı içinde oldukça yararlı olmuştur. Hatta kızın parlak eğitim hayatını buna bağlamıştır. "Jan Döpre'nin bildiği kadar şeyler Juli'nin ilk talimi, ilk irşadı için en büyük yardım eylediğinden kızın maarifi-i iptidaiyesi pek parlak olarak husule geldi." (Ahmet Mithat, 2001: 602-603)

Ahmet Mithat'a göre talim ve terbiyede geç kalınması çocuğa düşmanlık etmekten başka bir şey değildir. Üç yaşını tamamlayan çocuk için; yaşadığı çevre ve orada bulunan eşyalar ilk merak konusudur. Alıcı dilin gelişmesiyle lisan konusunda da yavaş yavaş ilerleyen çocuk, ihtiyaçları doğrultusunda hareket etmeyi ve yanlış yapsa bile defalarca deneyerek başarmayı kendisine ilke edinmiş bir canlıdır. (2013a: 41)

Anaokullarından yana bir tavır sergileyen Ahmet Mithat, çocukların "varlık bilgisi" kazanmaları için bu okulların gerekliliğinden söz etmektedir. Gelişmiş devletlerde altı yaşından küçük çocuklar için "ékol maternelle" adı verilen, resimler, modeller ve oyuncaklar yoluyla çocuklara bazı bilgilerin verildiği hem yatılı hem gündüzlü olan okullardan söz etmiştir. (2013a: 49) Yazar anaokulundan çıkan çocukların okuma yazma konusunda da başarılı olacağına inanmaktadır. Çocukların farklı bilgiler öğrendikleri bu okulların, onların hayatında daha sonraki öğrenmeler için zemin oluşturacağını belirtmiştir. Ahmet Mithat'a göre, eğitimde esas olan, bilgidir. Varlık bilgisi için çocuğun üçüncü yaşını tamamlanmalı ve hemen sonra onun gelişim özellikleri dikkate alınarak bir plan dâhilinde çocuğun talimine başlanmalıdır. Bilgi olmadan okuma yazmanın hiçbir faydası yoktur. (2013: 41-53)

Yazarın, kurgusal eserlerinde, anaokuluna giden bir çocuk anlatı kişisine rastlanmamaktadır. Bu durumun, toplumun sosyoekonomik şartlarıyla ilişkili olduğu düşünülmektedir. Avrupa'da çalışan kadın bebeğini yuvaya gündüzlü ya da yatılı olarak bırakmak zorundadır. Sanayi İnkılabından sonra çalışan kadın sayısı da artmıştır. Yuvalar, Avrupa şehirlerinde çalışan kadınlar için bir gereklilik halini almıştır. Ahmet Mithat, kibar sınıfta da çocukları süt validelerine bırakma âdetinin yaygın olduğunu söylemiş ve J.J. Rousseau'nun *Emile* romanında da bu durumun eleştirildiğini söylemiştir. "Sütannelik, Ahmet Mithat için aile bağları arasındaki rabıtayı esneteceğinden pek de makbul sayılmamıştır." (Okay, 2017: 275) Sütten kesilen çocukların, anne babaları hayattayken bile pansiyonlara bırakılma âdetinin Osmanlı toplumunun şefkatli annelerinin, asla kabul etmeyeceği bir uygulama olduğunu mutlulukla eklemiştir.

Aile terbiyesinden ve şefkatinden uzakta yetişen çocukların cemiyete zararlı olabileceğinin altını çizen yazar, *İki Hud'akâr* eserinde:

"Hakikat Avrupa'ca medeniyetin terekkiyat-ı makûse-i maneviyesi insanların maîset-i asliyelerini ne kadar tağyir etmiştir! Koca ile karısı arasındaki münasebet pek lafzı murat bir halde kaldığı gibi doğar doğmaz köylü süt validelere verilen ve hatta ekserisi köylere kadar gönderilen çocuklarda dahi familya ocağı, ana baba kucağı kudsiyetine dair bir fikir bile peyda olamayarak bu halde kardeşler arasında da hemen yabancılaşma karib bir münasebetin vukuu men olunamaz. Terbiye-i diniye bunlar için muayyebattan olduğu gibi insaf ve merhamet denilen hasâil dahi bedavette bulunan

insanların muttasıf oldukları fezâili ve ahlaktan hiçbirisi kendilerinde kalmamıştır.” (28,29)

Sütanne meselesinde, zorunlu haller olmadıkça, (annenin kaybı) çocukların, kendi anneleri dışında kadınlar tarafından emzirilmesini doğru bulmayan yazar, *Çengi* romanında kendi tecrübesinden hareketle farklı bir öneri sunmuştur:

“Bize sorar iseniz inek sütünü kendi validesinin sütüne dahi tercih eyleriz. Zira validesinin emrâz-ı cismaniyye ve nefsanîyesinden süt vasıtasıyla çocuğun dahi müteessir olması tabiidir. Allah bize üç çocuk verdi. Birini geriye alarak ikisi henüz elimizdedir. Büyüğünü halkımız nezdinde malûm ve meşhur olan suretle validesine emzirttik. Zaten validesi dahi nahif bir şey olduğundan hem kendi sıhhatini hayliden hayliye zayi eyledi hem de çocuk bir zaaf-ı külli içinde büyüdü. İkincisi hıfzıssıhha-i cedîdenin tavsiye eylediği yolda besledik yani doğduktan üç dört gün sonra inek sütüyle beslemeye başlayıp bir aralık dahi farine lactée yani sütlü un dedikleri terkibi bulmaç ederek yedirdik. Çocuk yalnız bir kere nezle olmaktan başka hiçbir hastalık görmediği halde büyüdü.” (Ahmet Mithat, 2018a: 69-70)

Ahmet Mithat Efendi'nin *Ana Kız* hikâyesinde Jermen kızı Anjelik'i sütanneye vermiş ve yatılı okulda okutmuştur. Ailesinden uzakta büyüyen Anjelik “süfli” bir kadın olmuş ve kızını iki buçuk yaşında, annesine bırakıp kaçmıştır. Yazar bunun sebebini Anjelik'in yetiştirilme tarzında bulur. Karşısına koyduğu kişi ise Luiz'dir. Yazar burada, büyükannenin okula göndermeyerek kulaktan dolma bilgilerle yetiştirdiği Luiz'i, Anjelik'e tercih etmiştir: “Validesi Anjelik'in berbadına sebep olan terbiyeden ise şu terbiye-i dihkani elbette mürecceh görülür.” (Ahmet Mithat, 2001:835)

Çocukların lisan öğrenme süreçleri üzerinde de ayrıntılı duran Ahmet Mithat çocuklarda öncelikli olarak alıcı dilin geliştiğini söylemektedir. Çocuklar, anadilini bir edim yoluyla öğrenirken aynı zamanda birileri tarafından öğretilen başka bir dili de öğrenebilir. Dil eğitimi ya da daha doğrusu dil eğitiminin başlamasının nasıl olacağı konusunda da fikirlerini Melek (*Çengi*) üzerinden belirten yazar, “âlem-i ulviden gelen bir lisandan lisan-ı madere” doğru üstelik de çok kısa bir zaman içinde nasıl geçildiğini hem hayret hem hayranlık içinde anlatmıştır.

“Acaba bu lisan bir âlem-i ulviden gelme lisan mıdır? Derece-i masumiyetine nazaran yüreğimiz bunu böyle itikat etmek istiyor. O lisanda dil-hıraş hiçbir kelime yoktur. Sevişler, buseler, gülüşler teati ve tedavülden ibaret bir lisan olup ekser elfazı hiss-i deruniden münbais asvat-ı tabiiyedir.” (Ahmet Mithat, 2018a: 78)

Gelişimin kendi doğasına uygun olarak ilerlediğini belirten yazar, “Siz bir şeyi çocuğa öğretmekte gecikseniz bile çocuk zamanla o şeyin adını öğrenir.” diyerek bu sürecin doğal ve engellenemez olduğunu söylemektedir. (2013a: 42) Çocukların konuşması ilerledikçe soruları başlar, onlar bu dönemde ısrarla soru sorarak kendilerini ve çevrelerini anlamlandırmaya çalışırlar. Ahmet Mithat çift dilli çocuklardan söz ederken “Çocuklara ne kadar lisan öğretilirse o kadarını öğreneceklerdir.” (2013a: 43) demiştir. Tanzimat romanlarında, anadili dışında dil öğrenen çocuklar yaygındır. Hatta Türkçeden evvel yabancı dil öğrenip o dilde konuşmaya başlayan çocuklar da vardır. Ahmet Mithat kurgusal eserlerinde buna dikkat edilmesi gereken bir nokta olarak dikkat çekerken, çocuk eğitimine dair yazdığı kitaplarda sorumluluğu anne babaya yükleyerek bunun hassas bir konu olduğunu belirtmektedir.

Dâniş Bey, Sâniha'nın üzerine titreyen ve eğitim konusunda hassas duran bir baba olarak Doktor Fratenberg'i kızının sıhhatini yakından tatbik için aylık bir maaşla tutmuştur. Ancak bu Doktor, daha çok kızın eğitimiyle ilgilenmiştir. "Bizim Doktor Fratenberg'in hane içindeki vazifesi mini mini Saniha'nın sıhhatine ale'd-devam nezaretten ibaret idiyse de feylesof doktor bu vazifeyi ifadan ziyade çocuk dadılığı ediyordu denilse şaşılmaz." (Ahmet Mithat, 2018b: 33)

Kızın eğitimi, böylelikle hane içinde kalmış ancak bir başkasına, bir yabancıya, emanet edilmiştir. Saniha Hanım, konuşmaya başladığında ilk kelimeleri Fransızca olmuştur, bundan yakınan annesini, yine Dâniş Bey, sakinleştirmiştir. Çocuk beş yaşına geldiğinde Türkçe eğitimine başlanır. Türkçeden önce yabancı dil öğrenen Sâniha Hanım, akıllı entelektüel bir Osmanlı kadını olarak çizilmiştir. Görüldüğü gibi Ahmet Mithat, yabancı dil öğretimine karşı değildir.

Çocuklara neler öğretilim sorusuna Ahmet Mithat, cevaben; dilbilgisi kuralları dâhilinde Türkçe, Fransızca, tarih, coğrafya, hesap, din, cüzi hendese, siyer-i nebi derslere bir müzik enstrümanı (keman) çalmayı eklemiştir, (2013a: 62) Yazar ayrıca pedagojik hususlar gözetilerek ders kitabı yazılmasının önemine de vurgu yapmıştır.

5. Okuma-Yazma ve Çocuk Eğitiminde Kaynaklar

Ahmet Mithat, ilk okuma yazma eğitiminin doğru zamanda verilmesinin önemi üzerinde de dikkatle durmuştur. Çocukların erken yaşta okuma kabiliyeti kazanabileceğini, ancak idrak etmenin sekiz dokuz yaşından sonra geliştiğini belirtir. Çocukların bu beceriyi erken kazanmasının onlara bir yarar sağlamayacağını; aksine bunun çocukları yoracağını ve sağlıklarına zarar vereceğini söylemiştir.(2013a: 46-47) Hatta çocukların ilgisini çekip alfabe öğretmek adına yapılan etkinlikleri bile boş yere zorlama olarak değerlendirmiştir.

Tanzimat romanlarında okula giden tahsil görmüş kişilerin seçimleri, hayatın gerçekleri karşısında aldıkları tavır, daima farklı bakış açılarıyla işlenmiştir. Ahmet Mithat, bilginin sadece kıraat ederek değil, aynı zamanda tecrübe ederek kazanılacağını savunan bir yazar olmuştur. Bir metni okuma ya da yazma becerisi olan her insanın o bilgi doğrultusunda doğru davranış geliştirme yeteneğini belirleyen idrak kabiliyeti ve tecrübesidir. Yazar bunu: "kıraat ve kitabet" bakalım talim ve terbiye kelimelerinden maksud olan mananın her cihetini câmi olabiliyor mu?" diyerek açıklamıştır.

Okumayı bir kıraat olarak adlandıran Ahmet Mithat, bunun sınırlarını çizerken eğitim araç-gereçlerinden faydalanmıştır. "Kitap, dilsiz bir defterdir." (2013a: 47) Çocuğa anne babasının veya bir öğretmenin söyleyeceği şeyleri bir kitabın söylemesi kıraat etmektir. Ancak çocuk bir bilgiyi seslendirmekle öğrenmiş olur mu? Çocuk için daha uygun olanın bir rehber eşliğinde o kitabı tetkik etmektir. Çocuğun tek başına kitapla bırakılması hem çocuk adına bir külfettir hem de zaman kaybıdır. Zira çocuk okusa bile idrak edemeyebilir. O bilgileri seslendirmek, öğrenmek için yeterli değildir. Öğretmek denilen şey kitabın bir fazileti değil, muallimin görevi ve bilgisi dâhilindedir.

Ahmet Mithat şahsî tecrübelerinden yola çıkarak, bir çocuğun idrak kabiliyetinin on bir on iki yaşında ancak tamamlandığını,(2013a: 47-48) çocuğun öğrenme sürecinde bu hususiyete dikkat edilmesi gerektiğini belirtmiştir. (2016: 35) Çocukları altı yaşından önce okuma yazma ile uğraştırmak doğru değildir. Onlara ancak altı ile sekiz yaş arasında okuma yazma öğretilmelidir. Anlama ve yazı ile anlatma içinse gelecek eğitim

süreçleri beklenmelidir. (2013a: 49) Bu fikrine rağmen erken yaşta okula giden Memduh Bey'in (*Firkat*) okuma yazma ve idrak noktasında bir sorun yaşamadığı hatta şahsı gayreti sayesinde, ona sunulandan çok daha fazla bilgiye haiz olup bunu da tevazu içinde gösterdiği görülmektedir.

Çocuk model alarak öğrenir, dolayısıyla onun ilk öğrenmelerinde anne babanın ve yetiştiği ilk çevrenin değer yargıları ve davranış kalıpları etkili olacaktır. Yazar bunu : "Kuş yuvada gördüğünü işler." sözüyle özetlemiştir. (2013b: 74)

"Yazara göre çocuk eğitimi alanında kitaba dönüştürülen bilgi tecrübeden geçmelidir." (Aktaş, 2014: 63) Pedagoji alanında kitap yazacak kişinin sadece bilgili olması yetmez, bu alanda pek çok tecrübesi ve incelemesi olmalıdır ki doğru tespitlerde bulunabilsin. Çocuğun seviyesine uygun kitapların sayıca az olmasından ve yaş belirtilmeden yazılmasından şikâyet eden yazar, erken çocukluk döneminde varlık bilgisi hakkında resimli kitapların olmayışının ne kadar önemli bir eksik olduğunun da altını çizmiştir. Yazılacak kitaplarda içerik düzeni kadar üslubun da çocuğa uygun olması gerekmektedir. "Bir çocuğun ömrünü dörder seneden ibaret olmak üzere beş devreye taksim edip inceleyeceğini" (2013b: 90) böylelikle çocuk varlığından ayrıntılı şekilde bahsedeceğini müjdeleyen yazar, çocuklar için yazılacak okuma kitaplarının da bu bilgiler ışığında yazılmasının doğru olacağını söylemiştir.

Çocuğun hayal gücünü geliştirmek için masal ve hikâyelerden yararlanmak son derece önemlidir. (Ahmet Mithat, 2016: 47) Ahmet Mithat henüz okuma yazma bilmeyen çocukların resimli kitaplar aracılığıyla yaşadığı çevre ve eşya hakkında bilgi edinebileceğini belirtmiş ve bu yönde yayınların yapılması gerekliliği üzerinde durmuştur. (2013a: 91)

Ahmet Mithat'a göre çocuklara okutulacak kitapların iyi seçilmesi çok önemlidir. Çocuğa yanlış mesajlar içeren eserlerin okutulması faydadan çok zarar getirecektir. *Çengi* isimli romanda Dâniş Çelebi'nin hikâyesi bu dikkatin ne kadar kıymetli olduğunu vurgulamaktadır. "Dâniş Çelebi okumuş tipler arasında olumsuz çizilmiş bir örnektir". (Nemutlu, 2018:40) Ahmet Mithat, bu eserinde yerli bir Don Kişot örneği yaratmış, Dâniş Çelebi'nin neden böyle olduğuna dair sebepler de sıralanmıştır. Onu Don Kişot yapan, annesi Saliha Hanım'ın ona okuttuklarıdır. Ahmet Mithat, kitap okuma konusunda sınırları iyi belirlemek gerektiğini, olumsuz bir sonuç üzerinden örneklemiştir.

Saliha Hanım, Anadolu'dan İstanbul'a gelmiştir. Evi " sihir ve efsun pazarı ve cin ve peri karargâhı"dır. Kazancını bu yolla epeyce büyütüştür. Dâniş Çelebi işte böyle bir ev ikliminin mahsulüdür. "Bu çocuk tılsım ve efsun ve sihir ve cin ve şeytan sözlerini daha beşikte ve ninni arasında validesinden işitmeye başlamıştır."(Ahmet Mithat, 2018a: 14) Saliha Molla sermayesini artırmak için söylediği yalanlara çocuğunu dâhil etmekten çekinmeyen bir annedir.

"İşte ilk terbiyeyi bu suretle alan Dâniş Bey, on iki on üç yaşına vardığı halde gündüzleri sokak kapısından ve geceleri dahi oda kapısından harice çıkmayıp, daima validesinin kendi boğazına taktığı nüshaları ve okuduğu efsunları selametin medar-ı mahzı bilirdi." (Ahmet Mithat; 2018a: 15)

Saliha Molla, oğlu Dâniş Çelebi'yi kendi hanesinde kendi kendisine okutup bayağı okuryazar ve okuduğunu anlayıp yazdığını anlatır bir dereceye yükseltmiştir.

“Fakat ne fayda ki çocuğun eline geçen kitaplar Hamzaname ve Elfü'l Leyl ve Muhayyelat-ı Aziz Efendi ve Ebu Ali Sina gibi hep sihir ve ilm-i simya ve cin ve peri hikâyât-ı garibesini mübeyyin şeylerden ibaret olmasıyla bunlar dahi Dâniş Çelebi'nin evham ve akaidine kuvvet vermekten hâlî kalmamıştır.” (Ahmet Mithat; 2018a: 16)

Ahmet Mithat, eğitimde şiddeti, eğitim faaliyetinin devam etmesi için gerektiğinde başvurulabilir bir araç olarak görmüştür. Şiddeti hem evde hem okulda makul görmüştür. Bir kişinin iyi yetişmesi için şiddeti mazur gören yazar, bunun iyi yetişmek için ödenmesi gereken bir bedel olarak algılanması taraftarıdır. Şiddetin bir eğitim aracı kullanılmasını onaylayan Ahmet Mithat'ın kendi yaşantısından esinlendiğine dair bilgiler de mevcuttur:

“ On beş yaşına kadar kara cahil olan, yaramaz bir çocuk olan Ahmet Mithat, Mısır Çarşısı'nda bir attar dükkânına çırak olarak verilir. ‘Ustamdan yediğim dayakların acısıyla on beş yaşından sonra buradaki okuryazar esnaftan ders almaya başladım. Beş senede okuryazar bir efendi oldum.’ diyen Ahmet Mithat, orada yaşadıklarının etkisiyle okuma yazma öğrendiğini söyler.” (Aktaş, 2014: 65)

Hikmet-i Peder'in sonunda eğitimde şiddete dair bir bahis açılmıştır. Mektep eşittir aile diye düşünen yazar anlatıcı, eğitimde çocuğun yararı için kullanılan şiddeti desteklemektedir. Günümüz eğitim anlayışıyla temelden çelişen bu tutumu dönemi içinde değerlendirmek daha uygun olacaktır.

“Mektep denilen şeyin aile demek olduğunu anlayınca bu takayyüdatın pek beca olduğunu ve hatta derece-i lazimesinden dîn bile kaldığını düşünmeye başladım. Öyle ya! Bir gencin terbiyesi emrinde gösterilen şiddetler ne içindir? Bir peder evladını niçin dövüyor? Düşman mıdır da onun için mi? Elbette dostu olup talim ve terbiyesini temin için lüzumuna göre bu şiddetleri gösteriyor.” (Ahmet Mithat, 2014: 95)

Sonuç

Osmanlı toplumunda eğitimsizliğin önemli bir sorun olduğunun farkında olan Ahmet Mithat Efendi, özellikle kadınların ve çocukların eğitim almasının ülkenin geleceği açısından da önemli olduğunu sık sık vurgulamıştır. Bu araştırmamızın konusu olan çocuk eğitiminin Ahmet Mithat Efendi'de sistematik bir şekilde düzenlendiği görülmektedir. Yazar bunu yaparken de bir taraftan teorik bilgilerin verildiği üç kitap kaleme almış, bununla da yetinmeyerek bu teorik fikirlerinin uygulamasını kurgusal eserlerinde ortaya koymuştur.

Ahmet Mithat Efendi çocuk eğitimine bir sınırlama koymaz. Bu süreç kesintisiz bir şekilde devam edecektir. Bu süreci Ahmet Mithat, iki ana çizgide belirler: 1. Aile Eğitimi, 2. Okul Eğitimi. Ahmet Mithat çocuğun eğitimine ait hazırlıkların çocuk doğmadan önce başlaması gerektiğini iddia eder. Ona göre çocuk doğmadan önce çevresinin onun ihtiyaçları doğrultusunda düzenlenmesi gerekmektedir. Doğumdan sonra ise ilk eğitimin aile içinde verilmesi konusunda anne ve babaya ayrı ayrı görevler verir. Anne çocuğun bakımına dair görevi üstlenirken, baba çocuğun eğitimiyle meşgul olacaktır. Yazar bu işe anneleri karıştırmak istemez. Muhtemelen bu fikrin ardında o dönem kadınlarının eğitimsiz olmaları, onları eğitmek adına bazı hurafelerle çocukları yetiştirmelerini önlemek gibi düşünceler yatmaktadır.

Okul süreci başladığında babaların vekâletini öğretmenler alacaktır. Ama bu babaların işinin bittiği anlamına da gelmemektedir. Okullarla ilgili ilginç görüşler ortaya koyan Ahmet Mithat'ın anaokulları konusundaki görüşleri dikkat çekicidir. Muhtemelen Batılı kaynaklardan okuduğu ve yurt dışı gezilerinde gözlemlediği anaokulları konusunda olumlu fikirler öne sürmüştür. Okulların dinî hassasiyete sahip olmasını isteyen yazar, yatılı okulların da olumlu misyon taşıdığına dair görüşleri de vardır.

Görüldüğü gibi o günün şartlarında Ahmet Mithat, toplumun ihtiyaçlarının farkında olan bir aydın-yazar olarak çocuk eğitimi konusunda da bugün bile geçerliliğini koruyan (eğitimde şiddet hariç) görüşlere imza atmış, bu konuda da bir ilk olma özelliğini ortaya koymuştur.

Kaynakça

- Ahmet Mithat Efendi. (2001). *Letaif-i Rivayat*. (yayına haz. Sabahattin Çağın, Fazıl Gökçek). İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2002). *Demir Bey yahut İnkişaf-ı Esrar*. (haz. Nuri Sağlam, M. Fatih Andı). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Felatun Bey ile Rakım Efendi*. (haz. Ahmet Aydemir). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (1999). *Jön Türk*. (yayına haz. Osman Gündüz). İstanbul: Akçağ Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi.(2018a) *Çengi*. (yayına haz. Erol Ülgen). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018b). *Taaffüf*. (haz. Ali Şükrü Çoruk). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2018). *Hikmet-i Peder*. (haz. Gizem Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013a). *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezaifi*. (haz. Gizem Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2013b). *Peder Olmak Sanatı*. (haz. Gizem Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Ahmet Mithat Efendi. (2016). *Çocuğun Melekat-ı Uzviyesi ve Ruhîyesi*. (haz: Gizem Akyol). İstanbul: Dergâh Yayınları
- Araz, Y. (2013).16. *Yüzyıldan 19. Yüzyıl Başlarına: Osmanlı Toplumunda Çocuk Olmak*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Araz, Y. (2020). *Osmanlı İstanbul'unda Çocuk Emeği*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Çağın, S. (2017). *Tanzimat Dönemi Türk Edebiyatında Hikâye*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Elkind, D. (1999). *Çocuk ve Toplum Gelişim ve Eğitim Üzerine Denemeler*. Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Er, M. H. (2000). *Tanzimat Devri Türk Romanında Kadın Kahramanlar*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Gökçek, F. (2012). *Küllerinden Doğan Anka- Ahmet Mithat Efendi Üzerine Yazılar*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Koç, O. (2009). Toplumsal Değişim Sürecinde Ahmet Mithat Efendi'nin Eğitim Anlayışı. 1. *International Symposium on Sustainable Devolepment*. (s. 387-392). Sarajevo. Bosnia and Herzegovina. June 9-10.

- Kodaman, B., & Saydam, A. (1992). *Tanzimat Devri Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kodaman, B., & Saydam, A. (1988). *Abdülhamid Dönemi Eğitim Sistemi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nemutlu, Ö. (2018). *Ahmet Mithat Efendinin Kütüphanesi Hikâye ve Romanlarında Okuma Eylemi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Oğuzkan, F. (1977). *Yerli ve Yabancı Yazarlardan Örneklerle Çocuk Edebiyatı*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Okay, C. (1998). *Osmanlı Çocuk Hayatındaki Yenileşmeler*. İstanbul: Kırkaambar Kitaplığı.
- Okay, M. O. (2017). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Öztan, G. G. (2019). *Türkiye'de Çocukluğun Politik İnşası*. İstanbul: Bilgi Yayınları.
- Somel, S. A. (2012). *Kırım Savaşı, Islahat Fermanı ve Osmanlı Eğitim Düzeninde Değişiklikler*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Somel, S. A. (2019). *Osmanlı'da Eğitimin Modernleşmesi (1839-1908) İslamlaşma, Otokrasi ve Disiplin*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Şentürk, L., & Aktaş, E. (2014). Ahmet Mithat Efendi ve Çocuk Eğitimi. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 2(2), s. 58-69.
- Tansel, F. A. (1965). *Ziya Gökalp Külliyyatı Limni ve Malta Mektupları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Uğurlu, A. S. (1997). *Hikâye ve Romanımızda Çocuk*. İstanbul: ALFA Basım Yayın Dağıtım.
- Us. H. T. (1955). *Bir Jübilenin İntibaları: Ahmed Midhat'ı Anıyoruz!*. Vakıf Basımevi. İstanbul.